

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

از ایران چه می‌دانم؟ / ۱۰۸

مشهد

فضل الله حشمتی رضوی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر پژوهشهای فرهنگی

دفتر مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹
کد پستی: ۱۵۸۴۷۳۶۹۱۳ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۴۶۹۱

تلفن: ۸۸۳۱۵۲۳۷، ۸۸۳۱۳۶۴۴
دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵
پست الکترونیک: crb@iranculturestudies.com
فروش الکترونیک: www.iranculturestudies.com
www.lahzeh-ketab.com

تلفن: های بخش مرکزی: ۸۸۸۴۹۶۶۱-۲ / ۲۱۷۷۶۴۷-۰۹۱۲

مراکز اصلی بخش فروش:

• فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، نبش کوچه یگانه، شماره ۲۲۹ تلفن: ۸۸۸۴۹۶۶۱

• بخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نبش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵ تلفن: ۶۶۴۱۱۵۳۳ / دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

* مشهد - از ایران چه می دانم؟ / ۱۰۸

* مؤلف: فضل الله حشمتی رضوی

* سرپرستار و مدیر علمی: دکتر حسن باستانی راد

* عکس روی جلد: رعنا جولایی

* طراح قالب جلد: ایراندخت قاضی نژاد؛ اجرا: فریبه داورزنی

* نمونه خوان: میکائیل وحیدی راد

* صفحه آرا: سمیه تمیمی

* لیتوگرافی: همگرافیک * چاپ: رسام * شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه * چاپ اول ۱۳۹۱

* بها: ۴۰۰۰ تومان

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر به هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است.

ISBN: 978-964-379-264-0

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۲۶۴-۰

حشمتی رضوی، فضل الله، ۱۳۱۹-

مشهد / فضل الله حشمتی رضوی. - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۱

۱۱۷ ص: م. صور. - (از ایران چه می دانم؟، ۱۰۸)

ISBN: 978-964-379-264-0

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

Fazlollah Heshmati Razavi. Mashhad.

ص.ع. به انگلیسی:

کتابنامه: ص. [۱۱۳] - ۱۱۷.

۱. مشهد. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.

۹۵۵/۸۲۲۲

DSR ۲۱۲۱ / ش ۸۶ ص ۱۳۹۱

۲۸۱۵۹۶۱

کتابخانه ملی ایران

یادداشت

با توجه به تحولات نوین فرهنگی در جامعه امروز، نیاز همه ایرانیان، به ویژه جوانان تیزبین و پرسشگر، به بررسی‌های جدید علمی و مستمر درباره تاریخ پرفرازونشیب ایران زمین و دیانت و فرهنگ و تمدن آن، بیش از گذشته نمودار شده است. از این رو، دفتر پژوهشهای فرهنگی با شناخت این امر و در جهت گسترش دیدگاه‌های همه‌جانبه و عمیق فرهنگی، تلاش مستمری را آغاز کرده و بر آن است تا با انتشار مجموعه از ایران چه می‌دانم! آگاهی‌های مهم، دقیق و سودمندی را در حوزه‌های گوناگون ایران پژوهی در دسترس همه دوستداران ایران و جوانان علاقه‌مند کشورمان قرار دهد.

امید است که این دفتر بتواند با ارائه این نوع پژوهش‌ها، ضمن ایجاد پیوندی ناگسستنی میان فرهنگ امروز و دیروز و دوری از هرگونه ذهنیت و جانبداری‌های یک‌سویه و غیرعلمی، زمینه تبادل نظر و اندیشه را میان همه دانش پژوهان و علاقه‌مندان این عرصه فراهم سازد و در شکوفایی حرکت‌های نوین فرهنگی و اندیشه‌پرور و ایجاد آینده‌ای بهتر برای این سرزمین، نقشی شایسته و مفید ایفا کند.

فهرست مطالب

۷	پیش‌سخن
۹	فصل یکم. مشهد در جغرافیای طبیعی و تاریخی خراسان
۹	۱. خراسان
۱۶	۲. طبیعت و اقلیم مشهد
۲۳	فصل دوم. پیشینه تاریخی
۲۳	۱. وجه تسمیه شهر مشهد
۲۴	۲. مشهد به روایت مورخان و جهانگردان
۳۱	۳. تاریخ مشهد
۴۹	فصل سوم. جامعه و اقتصاد
۴۹	۱. جمعیت و ترکیب قومی و مذهبی
۵۱	۲. جغرافیای اقتصادی
۵۷	فصل چهارم. یادمان‌ها و آثار تاریخی
۵۷	۱. آستان قدس رضوی
۶۹	۲. مسجدها و تکیه‌ها
۷۱	۳. مدرسه‌ها
۷۳	۴. آرامگاه‌ها
۸۵	۵. گردشگاه‌ها و ییلاق‌ها
۸۸	۶. بازارها
۸۸	۷. گورستان‌های قدیمی
۸۸	۸. حمام‌های قدیمی
۸۹	۹. محله‌ها و خیابان‌های قدیمی

۹۱	فصل پنجم. اوضاع فرهنگی و هنری
۹۱	۱. نهادهای آموزشی
۹۳	۲. روزنامه‌نویسی
۹۴	۳. زندگی، آداب و رسوم سنتی و هنری
۱۰۱	۴. نام‌آوران
۱۰۷	سخن پایانی
۱۱۱	پی‌نوشت
۱۱۳	مآخذ

پیش سخن

گستره شرقی کوه‌های هزار مسجد و بینالود جلگه‌ای در پیرامون کشف‌رود است که این محدوده را امروزه کلان‌شهر «مشهد» فرا گرفته است و بسیاری از روستاها و آبادی‌های نامدار گذشته، هر کدام بخشی از این شهر به‌شمار می‌روند؛ نام مشهد گویای محل شهادت هشتمین امام است. این شهر در گذشته و پیش از دفن امام علی بن موسی الرضا (ع)، روستای کوچکی بود که سناباد خوانده می‌شد. آن روستا به همراه نوغان خود بخش کوچکی از شهر پُر نام و نشان توس (طوس) بود که در قرن هفتم قمری این شهر با یورش مغولان ویران شد و جمعیت آن سامان رو به سوی مشهد آوردند و از توس خرابه‌ای بیش نماند. مشهد به ویژه پس از دوره تیموری توسعه یافت و به تدریج به اهمیت آن افزوده گشت.

ساخت‌وسازهای دوران شاهرخ تیموری و گورهای خاتون و تنی چند از امیرزادگان تیموری و از آن میان متأثر از هنر دوره ایلخانیان، در قرن نهم قمری (۱۵ م) سرآغاز تحول جدیدی در سناباد (مشهد) بود و این امر در عصر صفوی و از آن میان به امر شاه‌عباس بزرگ پی گرفته شد، که البته مرصعی بود بر گنبد و بارگاه امام هشتم (ع)؛ زیرا در پی جنگ‌های دامنه‌دار ازبکان و ایرانیان در قرن دهم قمری (۱۶ م)، مشهد همواره در معرض جنگ و غارت ازبکان بود. در زمان نادرشاه گرچه او زیرکانه جواهرات و مسقط‌الرأس خود را در کلات واقع در شمال شرقی مشهد قرار داده بود ولی مشهد به عنوان پایتخت ایران محسوب گردید و همه امور از مشهد هدایت می‌شد (سده ۱۲ ق / ۱۸ م). در دوران قاجاریه و معاصر شهر رو به توسعه چشمگیر گذاشت و این روند متناسب با ساخت و

سازهای یک سده اخیر باعث شد که امروزه مشهد در شمار کلان‌شهرهای ایران قرار گیرد.

کتاب پیشی رو به طور عام با استفاده از روش مطالعات کتابخانه‌ای و به طور خاص در مقاطعی از روش میدانی بهره‌گیری کرده است. کتاب حاضر، قلمرو خود را از خراسان بزرگ آغاز می‌کند که در فصل یکم آن به خراسان رضوی و مرکز و محور آن مشهد در جغرافیای طبیعی می‌پردازد. در فصل دوم نگاه خود را به پیشینه تاریخی و پرفراز و نشیب این شهر معطوف می‌دارد. در فصل سوم جمعیت، جامعه و اقتصاد شهری آن را به همراه امور تولیدی صنعتی، کشاورزی و خدماتی در یک مقطع از زمان (سال ۱۳۶۵) مورد بررسی قرار می‌دهد که نتیجه را با اعداد و ارقام بیان می‌دارد. کتاب در فصل چهارم از یادمان‌ها و آثار تاریخی سخن می‌گوید و به تنوع و تعدد آثار تاریخی اشاره دارد. در این سیر و گشت ابتدا استان قاسم‌رضوی (سرکار فیض آثار) را، که بیش از یک شهر تاریخ دارد، و دیگر آثار مذهبی و باستانی شهر به همراه گردشگاه‌ها و مراکز سیاحتی در یک نگاه زود گذر مرور می‌کند. سرانجام کتاب در فصل پنجم از امور فرهنگی، هنری و اجتماعی، روایت می‌کند.

کتاب حاضر گفتار خود را مستند به شماری از منابع جغرافیایی، تاریخی، مذهبی، اقتصادی، آماری، ادبی، هنری و سفرنامه‌ها کرده است تا احوال و توصیف گذشته و حال این شهر را به طور «مستند» ولی «جامع» و در عین حال «مختصر» بیان کند.